Seher Yeğin: Zeynep'in Dersim'e yolculuğu

Posted on 22/07/2017

Halvori Surp Garabed Vank'ı (Manastırı) 1915'den sonra Dersim'de yıkılmamış ve ibadet yapılabilen tek Hristiyan inanç mekanıdır. 1937 yılında Türk askerleri tarafından bombalanır ve keşişi gözaltına alınır. Manastır tamamen yıkılır ve papaz köyde yaşayan Ermeni ve Kürt Alevilerle birlikte infaz edilir.

Ermenilerden geride çok az yetişkin ve beş-altı çocuk kalır. Onlar da toplanarak zorunlu iskana tabi tutularak, Türkiye'nin farklı kentlerine gönderilir.

Türk devletinin Türkleştirme ve İslamlaştırma politikaları gereği önce Türk isimler verilir, sonra kelime-i şehadet getirtilerek Müslümanlaştırılır.

Vank'ın Çocukları belgesel film ekibi, 75 yıl sonra Dersim soykırımından sağ kalan fakat köklerinden koparılan bu Ermeni topluluğu bulmak için Konya, Bolu, İstanbul, İzmir, Londra ve Dersim'de iz sürerek görüşmeler yaptı ve öykülerini kayıt altına aldı.

Vank'ın Çocukları Dersimli Ermenilerin Müslümanlaştırılan, Kürtleşen ve Alevileşen çocukları ve torunlarının travmatik yaşamlarını, parçalanmış belleklerini, hafızalarını arama sürecini anlatmaktadır. Belgeselin yapımcısı Kazım Gündoğan ile Türk devletinin Dersim üzerindeki soykırım politikasını ve Vank'ın hikayesini oluşturan Aslıhan Kiremitçiyan ile kızı Zeynep'in Dersim'e yolculuğunu konuştuk.

Dersim’i yerelden bilmek

Biz 2004 yılından beri Dersimin tarihi, kültürü ve doğası üzerine araştırma yapıyoruz. Elbette siyasal süreç de ilgi alanımızda. Tabii bu çalışmaları yaparken, tarihsel önemi olan konuları, kültürel çeşitliliği, etnik ve inanç bileşenleri üzerine de çalıştık. Sadece bunlarla da kalmayıp aşiret yapısı üzerine de çalışmalar yaptık. Dersim’i anlayabilmemiz için bütün bu konuları yerelden bilmek lazım diye düşünüyoruz. Devletin yazdığı raporlardan, belgelerden de hiç şüphesiz yararlanabilinir ama onların çoğunun kurgu olduğunu da söylemek gerek.

2009-2010 yılında Dersim’in Kayıp Kızları belgesel filmi ile Türkiye’de Dersim tartışmaları farklı bir boyut kazandı. Dünyada yetmiş iki yıl sonra konuşulabilen tek Tertele’dir bu. 1937-1938 yılında gazetelerde manşet olmuş, sonra kapatılmıştı. 2009 yılında ilk kez Dersim’in Kayıp Kızları ile Türkiye’de merkezi medyada yer aldı ve toplumda tartışıldı. 28 Eylül 2009 yılında gazetelerde ve televizyonlarda da yer aldı ve 10 Kasım’da, malum CHP’li Onur Öymen, çözüm sürecine gönderme yaparak, “Dersim’de analar ağlamadı mı?” diyerek tartışmaya farklı bir ivme kazandırdı.

Cumhuriyetin kara kutusu

Tartışmaların başından beri “Dersim, cumhuriyet devletinin kara kutusudur,” diyorum. 1923, yani Lozan’dan sonra, devletin Türk ırkı ve İslam dini üzerinden ideolojik hattının inşa edilmesi süreci mevcut. Dolayısıyla Türk ırkına mensup olmayanların hepsini ya dönüştürülmesi, dönüşmüyorsa da kesilip atılması gerekiyor… İnanç bakımında da sünni İslam (Hanefi mezhebi) üzerinden bir şekillenme var. Türk-İslam sentezi düşüncesi kemalist cumhuriyetin özüdür. İncelendiğinde 1924 Anayasası, tekke ve zaviyelerin kapatılması veya Diyanet İşleri Birliği Başkanlığı’nın kurulması kanunu ve 1925 Şark Islahat Planı’nda bunlar açıkça görülebilir. Tek dil, tek din ve tek tip insan içeriklidir bu belgeler ve devletin kurucu belgeleri diyebiliriz bunlara. Bu tekleştirme politikalarının en sistemli, en planlı uygulandığı

yer ise Dersim'dir.

Alevileri ıslah etme politikaları

1925-1931 yılları arası "Kürt meselesi" halledilir. Rum ve Ermeni meselesi 1914-1915'te halledilmişti zaten. Dersim daha köklü bir sorundur. İslam ve Hilafetçi Osmanlı sorunu. Hilafetçi Osmanlı'nın gayrimüslimleri (özellikle Kızılbaşları) "ıslah etme" politikaları var. Bu politikanın en sistemli uygulandığı toplumsal kesim ise Kızılbaşlar olmuştur. Zira bunlar tek tanrılı dinler sürecine; özellikle Dersim'dekiler dâhil edilememiş. Anadolu'nun başka yerlerindeki Aleviler kısmen Bektaşiler üzerinden, başka başka pek çok şahsiyet üzerinden ya da tarikat üzerinden İslam'a çekilmiş ya da entegre edilmişlerdir. Dersim'deki Kızılbaşların buna dahil edilememesi meselesi Osmanlı bakımından hep bir sorun olmuştur. Bu yüzden bu sorun Osmanlı'dan cumhuriyete devredilen bir sorundur.

Resmi tarih hakikatten uzaklaştırır

Cumhuriyetin de başlıca gündemini oluşturuyor sürekli ve 1925'ten itibaren daha sistemli bir biçimde planlanarak 1950'lere kadar uygulanıyor. Bu son derece planlı, asimilasyon ve katliam politikaları Tertele'ye varan süreci tek tek örüyor. Biliyorsunuz, Dersimliler soykırıma "Tertele" derler. Bu Terteleye rağmen pek çoğumuz "Dersim İsyanı"nı olarak biliyorduk. Biz bu çalışmaları yaparken aynı zamanda bu kavramları da sorgulayarak, kendimizle yüzleşerek ilerledik.

Neden kendi tarihimizi bile bilmiyoruz? Bunları da sorguladık, bir baktık ki gerçekten biz tarihsel hakikatlerle toplumsal hakikatlerle derinlemesine uğraşmak, onları analiz etmekle; kendi sentezimizi üretmek yerine daha çok kalıpçı bir yaklaşımla düşünmüşüz. Resmi tarih tezinin etkisi ya da başka başka düşünceler. Böyle olunca da hakikatten uzaklaşıyor, her şey

olabiliyorsunuz ama kendiniz olamıyorsunuz.

Biz derken, Türkiye'deki sosyalistleri, demokrasi güçlerini ya da Türkiyeli aydınları kast ediyorum. İşte biz de tüm bu sorgulama süreçlerinden sonra kolları sıvadık ve çalışmalar, yeni filmler yaptık. Dersimin Kayıp Kızları -Tertele Çeneku- kitabımız çıktı. Dersim'de aşiretleri, oradaki etnik inançları, kimlikleri çalışıyorken Ermenileri çalışmamak büyük bir vefasızlık olurdu. Çünkü Ermeni halkı toplumu Dersimin kadim toplumlarından biri.

40 bin Dersimli öldürüldü

Biz, Dersim'in toplumsal ve kültürel yapısını etnik ve inanç kimlikleri hakkında araştırma yaptık. 2013'ten itibaren Ermeniler hakkında kitap ve belgesel çalışmalarına başladık. Ermeniler'in 1915 ve 1938 süreçleri üzerinde durduk. 1915 yılında şu veya bu biçimde sağ kalan ve Dersim'i terk etmemiş Ermenilerin cumhuriyetle birlikte son derece sistematik bir biçimde göçertilmesi de ama göç etmeyenlerin de 1937-1938 Tertelesi'nde katledilmesi gerçekliği var. Tertelede otuz beş, kırk bin Dersimli öldürüldü. Büyük bir kesimi inanç olarak Kızılbaş'tı. Bunlar Kürt'tü, Zaza idi, kısmen Türk'tü.

Isparta'daki Aslıhan Kiremitçiyan

Peki Ermenilere ne oldu? İlk öyküleri 2011-2012'de bulduk, dinledik. 2013'te de bu meseleyi de bir belgesel filmle anlatalım noktasına geldik. Yani bütünlüklü olarak Dersim tablosunu açığa çıkarmaya başladık. Dersim 1937-1938 Tertelesi'nde Dersim'in Kızılbaş çocukları gibi Hıristiyan çocukları da "evlatlık" götürülmüş. Böylelikle Isparta'da bulduğumuz Aslıhan Kiremitçiyan'ın öyküsü üzerinden "Vank'ın Çocukları"nın bütün öyküsünü açığa çıkardık.

Dersim'de pek çok yerde kilise kalıntısı ve Vank isimli mezralar köyler ya da mıntıkalar var.

Eskiden Hozat'a şimdi ise Dersim merkeze bağlı Ovacık-Dersim merkez arasında Vank isminde bir köy var. Vank manastır demek Ermenicede. 1915'den sonra Dersim'de inanç merkezi olarak faal tek yer burası. Vank, yani manastırın öyküsü üzerinde durduk. Bunun mitolojik öyküsü de var. Bu manastır 1938'e kadar hem oradaki Hıristiyan topluluğa hem de Dersim'in diğer bölgelerindeki Hıristiyan Ermeniler'e dini hizmet veriyor. Devlet özellikle Hıristiyan inancını koruyan Ermeniler'den çok rahatsız. Alevileşmiş, Ermeniler'de var aşiretlere karışmış, hatta Sünnileşmiş Ermeniler de var daha çok Elazığ Karakoçan hattında. Onlardan çok rahatsız değil. 1930'lu yıllara kadar Hıristiyanlara devlet sık sık tebligatlar gönderiyor: "Buradan gidin, sonunuz 1915'tekiler gibi olur."

Halvori Surp Garabet Manastırı'nın bombalanması

1937'de Dersim'de tedip ve tenkil başladığında ilk bombalanan yerlerden biri Halvori Surp Garabet Manastırı'nın olması tesadüfi değildir. Manastırın keşişi gözaltına alınır. 1938'de ise tüm bu Vank köyündeki Hıristiyanları ve Kızılbaşları toplarlar, kilisenin önünde fotoğrafını çekerler ve bir-iki saat sonra da götürüp öldürürler hepsini. Bunlardan geriye dokuz-on kişi sağ kalır. Bunların dördü-beşi yetişkin dördü-beşi de çocuktur. Askeri harekât bittikten sonra ağaç kabuklarında saklandıkları yerlerden çıkarlar. Devlet bunları toplar Elazığ'a götürür. Elazığ'da trene bindirilerek sürgüne gönderilirler. İşte bulduğumuz Aslıhan Kiremitçiyan'ın babasını bir oğlu ve kızı ile Bolu'ya gönderirler. Aslıhan da başka bir aile ile Konya'ya gönderilir.

Üç kardeş: Biri Alevi, biri Sünni, biri Hıristiyan

Konya'ya sürülen üç erkek çocuğa yapılanlara bakın: Önce isimlerini değiştirip Türk, dinlerini değiştirip müslüman yapıyorlar. Tam da o 1937-1938 harekatının özüne uygun Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak.

Bu üç kardeşten biri de Alevi gibi yaşıyor, diğeri Bolu'ya yerleşiyor tam bir Sünni gibi yaşıyor. Murat da 1970'lerde Fransa'ya gidiyor, yeniden vaftiz oluyor Hıristiyan gibi yaşıyor. Dolayısı ile üç kardeşin biri müslüman, biri Kızılbaş, bir diğeri de Hıristiyan olarak kalıyor. Bu devletin, Dersim'deki inanç ve etnik kimlikleri o kültürleri parçalama ve teklileştirme siyasetinin en somut ifadesi, en vahşi biçimidir.

Vank'ta kurtulan çocuklar

Biz işte o Vank'ta kurtulan çocukların peşine düşerek geride kalanları ve onların çocuklarını, torunlarını bulup hepsinin öykülerini topladık. Konuşanlar, konuşmayanlar dâhil olmak üzere hepsinin öykülerini toplayıp "Keşişin Torunları" isimli bir kitap yazdık. Dersimli Ermeniler meselesinin gündeme gelmesinde önemli bir rolü oldu bunun. Dersim'de Ermenileri sadece Vank'ın çocukları ya da Keşişin Torunları'yla sınırlamıyoruz. Araştırmamız devam ediyor. Dersim'in bütünündeki Ermeniler'in öyküsünü, ki yüze yakın öykü topladık; bunların içinde Beyrut'ta, Amerika'da, Arjantin'de yaşayan; Fransa da, Ermenistan'da; Türkiye'nin birçok ilinde yaşayanlarla röportajlar yaptık yapmaya da devam ediyoruz. Bunları ikinci kitap olarak hazırlıyoruz.

Ödülü Nuriye ve Semih'e adadık

Dersimliler bunun farkında mı bilmiyorum; ancak Dersim'in ve Dersimlilerin iki ödüllü filmi var. Biri Altın Portakal'da ödül alan "Hay Way Zaman", diğeri de 28. Ankara Uluslararası Film Festivali'nde 3 ödül alan "Vank'ın Çocukları". Her ikisi de Dersim davasını dünyaya duyuran filmler.

Ödül töreninde de söylediğim gibi "Belgesel sinema, derdi olanların sinemasıdır". Ödül de derdimizi etkili anlatabileceğimiz bir mevzi oldu. Ve evet, ödülü Nuriye Gülmen ve Semih

Özakça'ya adadık. Çünkü bir toplumun aklını temsil eden akademisyenlerin cezalandırılması o toplumu hafızasız, akılsız bırakma tutumudur. Belgesel aynı zamanda hafızayı örmek, diriltmektir. Hafızayı direnişle korumaya çalışan bu insanların direnişine kimse ses vermiyordu.

Kimsesiz, köksüz Zeynep

Aslıhan Kiremitçiyan'ın kendi gerçek kimliğini saklaması ve kızı Zeynep'in bir araştırma sonrası bunu öğrenmesi sonra ailesini araması… Londra'da bulduğu bir kuzeni ile annesini görüştürürken o güne kadar Ermeni olduğuna dair bir şey söylemeyen Aslıhan'ın "Zartar ablam yaşıyor mu?" sorusuyla oluşan tablo çok sarsıcı. Bundan sonra Zeynep çok şey değişti. Kimsesiz, köksüz olan Zeynep akraba sahibi oldu. O duygu ile yaşamaya başladı, hayatında değişimler oldu. Tanımadığı kültürü, o toplumu ve coğrafyayı tanıdı, çok etkilendi.

Ankara'da "Uçan Süpürge Film Festivali"ne Zeynep'i de davet ettik; geldi gördü. Kendisinin ve annesinin hikâyesini beyaz perdede izledi. Çok sarsıldı, çok etkilendi ama öte yandan da şanslı hissettiğini söyledi, çünkü bunun gibi pek çok insan gün yüzüne çıkarılmadan hayatını kaybetti. Son anda da olsa biz annemizin gerçekliğini öğrendik, köklerimizi öğrendik bu bakımdan da şanslıyız, dedi.Zeynep'in Dersim'de bulduğu kuzenleri halen Alevi kimlikleriyle yaşıyor. Bazıları yurt dışına gitmiş. İsimlerini değiştirip Ermeni ve Hıristiyan isimler almışlar. Dersim'dekilerin çoğu ya da İstanbul'dakiler Ermeniliklerini biliyorlar; anne ve babalarının Ermeni olduğunu biliyorlar. Alevilerin içinde yaşayan Ermeniler kendi Ermeni kimliğiyle biliniyorlar. Alevi olsalar bile Ermeni kimliği ile biliniyor ama Sünnilerin içinde yaşayanlar bilinmiyor. O bakımdan da, o kuzenler bir sorun yaşamadı; tam tersine çok mutlu oldular. Onlar da Zeynep'i bağırlarına bastılar ve öyle güzel bir süreç yaşadılar.

Şimdi Zeynep'in eşi eski emekli polistir. Zeynep'in hikayesini öğrendikten sonra çok olumsuz tepki vermiyor. Çocukları, hatta Zeynep'in bir başka ablası var onun eşi de normal

karşılıyor, ama Zeynep'in eşi, Zeynep'in Dersim'e yolculuğu sürecinde, köklerine dönmesi sonrası Zeynep'ten ayrıldı. Ama kızları annesini sahipleniyorlar, nenesini daha fazla sevdiler. "Nene sen ister Ermeni ol ister Sünni ol, sen bizim nenemizsin seni seviyoruz ve böyle bir acıyı, böyle bir şeyi yaşadığın için seni daha çok seviyoruz," diyerek nenelerini sahipleniyorlar.

Ölülerin altında kaldık da kurtulduk

Bir katliam tanığı şöyle anlatmıştı: "Bizim köyde on kadar Ermeni aile vardı. Hepimizi topladılar, sürgüne gönderecekler diye biliyoruz. Babam Türkçe biliyordu. O zaman 11 yaşımdaydım. Askerler bizi götürüyor. Bir yere geldik, bunları (Ermenileri) bizden ayırdılar. Babam oradaki yüzbaşına 'Paşam, komşularımızı nereye götürüyorsunuz?' dedi. Paşa 'Gâvur kanı, müslüman kanına karışmasın,' dedi. Biraz sonra o derede silah sesleri gelince anladık, bizleri de öldürecekler demek ki. Onları orada öldürdüler, bizi de bu tarafta öldürdüler. Ben ve birkaç kişi ölülerin altında kaldık da kurtulduk."

Kaynak: Yeni Özgür Politika